

Dorota PAZIO-WLAZŁOWSKA

Instytut Sławistyki PAN w Warszawie

d.pazio@ispan.waw.pl

PAMIĘĆ WIELKIEJ WOJNY OJCZYŹNIANEJ W NARRACJACH MŁODZIEŻY

ABSTRACT The Great Patriotic War in Young People's Narratives

The present paper confronts the dual nature of the Great Patriotic War narrative – the official (collective) and the personal – young people's memory of that war. The author, by pointing out the discrepancies between the official myth and individuals experience – as reconstructed by students based on their relatives' narratives (grandmothers' or grandfathers') – emphasizes the importance of a personalized war experience pieced together by young people. She draws the reader's attention to the de-ideologization and the de-composition of the ruling myth by young people. She discusses their attempts to make the official narrative more authentic – through the eyes of individual witnesses. She also emphasizes the students' efforts to recover the memory of The Great Patriotic War exposing the elements outside the realm of mainstream remembrance propaganda. She stresses the fact that it is necessary for young people to endure the trauma of personal narratives.

Key-words: Great Patriotic War, individual narratives, social remembrance

Słowa kluczowe: Wielka Wojna Ojczyźniana, narracje indywidualne, pamięć

Najtrudniej było znaleźć świadków. Nie wszyscy naoczni świadkowie wydarzeń chcą dzielić się swoimi wspomnieniami. Niektórzy mówią, że nie powinniśmy znać całej prawdy o wojnie, inni boją się konsekwencji swojej szczerości, niektórzy są bardzo chorzy i nie mają głowy do wspomnień. Jednak wielu po prostu na nas czekało. Lub raczej czekało na tych, których zainteresuje prawda o wojnie, z kim będą się nią mogli podzielić. Słyszeli-

*śmy od nich: „Dlaczego nie przyszliście wcześniej?”, „Teraz i umierać można spokojnie, opowiedziałem to, co męczyło mnie długie lata”, wielu nie ukrywało wzruszenia i łez*¹.

Pamięć Wielkiej Wojny Ojczyźnianej trwale łączy rosyjskie społeczeństwo. Jest wartością nadrzędną, niezależną od wszelkich podziałów i różnic, wartością najwyższą. Zwycięstwo w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej jest dla Rosjan najważniejszym wydarzeniem historii XX w.² Nikita Ochotin ze Stowarzyszenia „Memorial” wskazuje trzy perspektywy postrzegania wojny: *stanowisko państwa, spojrzenie historyka i spojrzenie prostego człowieka, bynajmniej dalece niejednolite, na które składa się wiele „pamięci” indywidualnych i grupowych*³. Jego zdaniem najbardziej przejrzysty i najłatwiej poddający się opisowi jest realizujący interesy państwa obraz, który funkcjonuje na płaszczyźnie oficjalnej. Podporządkowuje się on określone mu schematowi, jest jednoznaczny⁴. Zdaniem historyka i socjologa Diny Chapajewej oficjalny mit pozwala nie tylko na oddanie czci heroicznej, bohaterskiej ofierze społeczeństwa, ale również umożliwia zepchnięcie na drugi plan tego wymiaru wojny, który powinien zostać przemilczany⁵. Trzeba pamiętać o tym, że wszystko, co związane z wojną, podlegało przez wiele lat głębokiej sakralizacji⁶. Dlatego też obraz oficjalny różni się zasadniczo od wizerunku, jaki moglibyśmy zrekonstruować na podstawie narracji indywidualnych. Rozdźwięk ten odzwierciedla powszechne zróżnicowania obserwowane w ramach pamięci zbiorowej, gdzie obok wizji instytucjonalnej funkcjonuje druga, istniejąca poza oficjalnym obiegiem i niekiedy zasadniczo od niej różna⁷. W każdym społeczeństwie bowiem – jak zauważa Barbara Szacka – toczy się spór o *kształt pamięci przeszłości. O to, co ma być pamiętane, a także jak*⁸. Dyskurs oficjalny przenosi doświadczenie i obraz Wielkiej Wojny Ojczyźnianej ze sfery „codzienności” w wymiar niepodlegający bezpośredniemu poznaniu, sy-

¹ М. Столбовский, В. Хруцкий, „Мы находимся в зале ожидания смерти”. Матвеев Курган в 1941-1943 годах, [w:] Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/22/pobeda-1>, 14 IV 2014. Wszystkie cytaty z języka rosyjskiego w tłumaczeniu autorki.

² Por.: И. Прусс, Советская история в исполнении современного подростка и его бабушки, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/pr14.html>, 27 II 2014. Por.: Б. Дубин, Война. свидетельство и ответственность, [online] <http://polit.ru/article/2005/12/09/dubin>, 27 II 2014.

³ Н. Охотин, Мифы не переписывают..., [online] www.urokiistorii.ru/pamyat-o-voine/2010/19/tsena-pobedy-ohotin, 14 IV 2014.

⁴ Por.: Б. Дубин, Неразменный образ. Что отражают представления о войне в массовом сознании россиян, „Политический журнал” 2005, nr 16, [online] <http://www.politjournal.ru/index.php?acti-on=Articles&dirid=67&tek=3361&issue=100>, 14 IV 2014.

⁵ Дискуссия. Память о войне в современных российских СМИ, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/di40-pr.html>, 14 IV 2014.

⁶ Л. Гудков, „Память” о войне и массовая идентичность россиян, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5-pr.html>, 14 IV 2014.

⁷ B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006, s. 38, *Współczesne Społeczeństwo Polskie wobec Przeszłości*, t. 3.

⁸ *Tamże*, s. 57.

tuuje go w kręgu wartości niepodawanych w wątpliwość, przyjmowanych „na wiarę”, powszechnie akceptowanych. To świętość, która jest niewzruszona i stała. Oficjalny obraz zwycięskiej wojny, bohaterskich walk i niepokonanych żołnierzy ugruntowuje poczucie tożsamości narodowej, pełni też istotną rolę w postrzeganiu i interpretowaniu teraźniejszości. Zdaniem Nikity Ochotina obraz taki jest jednym z najsilniejszych i najtrwalszych konstruktów ideologicznych. *Czy można napisać historię wojny od nowa?* – pyta Ochotin. – *Mitów nie pisze się po raz drugi...*⁹. Obok oficjalnego wizerunku, na poziomie pamięci indywidualnej funkcjonuje obraz „niebohaterski”, pełen bólu i zniszczenia¹⁰. Symplifikujące byłoby jednakże proste przeciwstawienie wizji oficjalnej narracjom jednostkowym. Niemożliwy jest bowiem jednoznaczny podział na relacje „prawdziwe” i „fałszywe”. Nic nie wydaje się bezsporne. Świadectwa indywidualne również realizują określone cele, mniej lub bardziej świadomie zdefiniowane przez narratorów. Często są formą psychoterapii, próbą uporania się z wojenną traumą. Niekiedy służą też autokreacji, pozwalają autorom kształtować swój prywatny wizerunek¹¹.

Wydaje się, że dwie wizje wojny – oficjalna i indywidualna – przenikają się. Trwają obok siebie w zadziwiającej symbiozie, tworząc konstrukt zasadniczy dla określenia tożsamości narodowej.

W niniejszym tekście skoncentrujemy się na interpretacji tego konstruktu przez młodzież. W centrum uwagi znajdzie się próba odpowiedzi na pytanie o to, jak uczniowie postrzegają pamięć wojny. Czy istotna jest dla nich dychotomia między wizją oficjalną i relacjami indywidualnymi? Jaki jest ich stosunek do obowiązującego powszechnie mitu?

Catherine Merridale zauważa, że rozpad Związku Radzieckiego rozluźnił schematy oficjalnego wizerunku Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, pozwolił na pojawienie się naruszających go relacji¹². Merridale akcentuje renesans zainteresowania wojną. Niewykluczone, że ta tendencja miała również wpływ na powstanie prac stanowiących materiał badawczy niniejszej analizy, które zostały zebrane w tomie *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”* wydany w 2005 r. przez Stowarzyszenie „Memorial”. Irina Szczerbakowa wskazuje, że celem ogłoszenia w 1999 r. konkursów historycznych „Человек в истории. Россия – XX век” była chęć poznania stosunku młodzieży do historii, jej oceny najważniejszych wydarzeń z przeszłości¹³. Analizowany tom gromadzi 23 z nie-

⁹ Н. Охотин, *Мифы не переписывают...*

¹⁰ Por.: Б. Дубин, *Бремя победы. Борис Дубин о политическом употреблении символов*, „Критическая масса” 2005, nr 2, [online] <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/du6.html>, 14 IV 2014.

¹¹ Por.: K. Stemplewska-Żakowicz, *Koncepcje narracyjnej tożsamości. Od historii życia do dialogowego „ja”*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. J. Trzebiński, Gdańsk 2002, s. 81-113, *Postępy Psychologii*.

¹² C. Merridale, *Wojna Iwana. Armia Czerwona 1939-1945*, przeł. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2007, s. 20.

¹³ И. Щербакова, *Над картой памяти*, „Неприкосновенный запас” 2005, 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/sh13.html>, 27 II 2014. Zob. też: И. Щербакова, *Места и области памяти*, [w:] *Цена победы...*

malże dwóch tysięcy prac, jakie w latach 2004-2005 nadeszły na konkurs ogłoszony przez „Memorial”. Większość uczestników konkursu to mieszkańcy niewielkich miasteczek i wsi. Prace przedstawiają wojnę przez pryzmat historii najbliższych, często dziadków i babć autorów, dokumentów odnalezionych w lokalnych archiwach i zbiorach rodzinnych. Wojna jest w nadsyłanych pracach postrzegana jako najważniejsze wydarzenie w historii rodziny¹⁴.

Oczywiście nadużyciem i pochopnym uogólnieniem byłoby twierdzenie, że wnioski, do jakich prowadzi analiza prac przedstawionych w zbiorze, odzwierciedlają stan świadomości historycznej rosyjskich uczniów. Postrzeganie pamięci wojny przez młodzież jest dalece niejednorodne¹⁵. Jego analiza wykraczałaby daleko poza ramy niniejszego tekstu, który koncentruje się na omówieniu stanowiska grupy młodzieży zainteresowanej tematem, skłonnej do podjęcia samodzielnej refleksji, krytycznej wobec otaczającej ją rzeczywistości. Jest to w istocie grupa niewielka, jej perspektywa wydaje się jednakże istotna dla recepcji Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i dla dyskusji o wartościach trwale łączących rosyjskie społeczeństwo. Głos ten w naszym przekonaniu warto odnotować.

Autorów analizowanych prac i świadków łączą często bliskie więzi rodzinne, które zadecydowały o nierzadko silnym emocjonalnym nacechowaniu komentarzy.

Uczniowie podkreślają, że temat wojny wydawał się im początkowo mało interesujący, sztamkowy, stereotypowy, dobrze znany. W trakcie opracowywania materiału ich stosunek ewoluował, rodziły się emocje. Nadrzędne stało się poszukiwanie prawdy, najchętniej takiej, która nie dopuszczałaby dwuznaczności i przemilczeń, z wyraźnie przeprowadzoną granicą między dobrem i złem. Dążenie do poznania prawdy wojny wydaje się – jak wskazuje analizowany materiał – fundamentalne dla prac młodzieży. Uczniowie postrzegają je jako zasadnicze i najważniejsze zadanie. Prawda stanowi dla nich wartość najwyższą bez względu na traumę, z jaką często wiąże się jej poznanie. Młodzież w odkrywaniu historii jest bezkompromisowa, konsekwentna, zdeterminowana. Docenia wartość indywidualnych przekazów, z których czerpie, dostrzega też rozdzźwięk między oficjalnym obrazem a świadectwem jednostkowym. Odkrywanie historii nobilituje ją, wskazuje cel, dookreśla jej miejsce w teraźniejszości: *Poczuliśmy się jak badacze: odkrycie czegoś nowego, nieznanego, tego, co władze wcześniej starały się ukryć, przyniosło nam wiarę we własne siły. Zrozumieliśmy, że prawda, nawet gorzka i tragiczna, jest ważniejsza od osobistych racji, od korzyści [...]*¹⁶.

Dążąc do odkrycia prawdy, niedopuszczającej jakichkolwiek kompromisów, uczniowie są świadomi mechanizmów ogólnego kreowania mitu wojny. Dostrzegają również, że sami uczestnicy wydarzeń przekłamują historię, mniej lub bardziej świadomie podporządkowując swoje relacje obowiązującej, oficjalnej wizji. Młodzież nie fe-

¹⁴ Таž, *Над картой памяти...*

¹⁵ Zob. też: *tamże*, a także o postrzeganiu przez młodzież historii najnowszej: А. Веселова, *Советская история глазами старшеклассников*, „Отечественные записки” 2004, nr 5, [online] <http://www.strana-oz.ru/2004/5/sovetskaya-istoriya-glazami-starsheklassnikov>, 27 II 2014.

¹⁶ М. Столбовский, В. Хруцкий, „Мы находимся в зале ожидания смерти”...

ruje pochopnych wyroków, nie ocenia opowiadających, wskazuje na długotrwałą i powszechną sakralizację wojny, której podporządkowują się rozmówcy: *Przez wiele lat, przez dziesięciolecia, tak gorliwie mówiono o wojnie jak o triumfie, że dziś nawet weterani nie potrafią mówić o niej inaczej. Po prostu nie pamiętają tego, o czym wcześniej mówić było niebezpiecznie. Tak długo nie opowiadali o tym nikomu, że zapomnieli. Trudno dziś usłyszeć prawdę. Prawda dla większości ludzi tego pokolenia jest jedna: zwyciężyliśmy. Zwyciężyliśmy, bo nie popełniano błędów. A wszystkie rozmowy o błędach to szkalowanie historii i znieważanie pamięci poległych*¹⁷.

Uczniowie są świadomi postrzegania wojny w kategoriach mitu. Widzą jej pamięć jako wartość niepodlegającą weryfikacji, ponadczasową, zasadniczą, jako element jednoczący społeczeństwo ponad wszelkimi podziałami. Wiedzą, że mit służy ukryciu tych wymiarów wojny, które musiały zostać pominięte, przemilczane. Istotne w tym kontekście jest zwrócenie uwagi na relacje między uczniami i ich respondentami. To najczęściej bliskie związki rodzinne. Zdaniem Iriny Pruss do głosu przy takich osobistych zależnościach dochodzi pragnienie przekazania młodzieży własnych doświadczeń, uchronienia jej przed błędami¹⁸. Niewykluczone, że o szczerości wypowiedzi narratorów zadecydował właśnie ten czynnik. Irina Szerbakowa zwraca uwagę, że dla opowiadających nadeszła „chwila prawdy”, moment, kiedy postanowili się podzielić do tej pory ukrywanymi wspomnieniami¹⁹. Jak przypuszcza, niewykluczone, że narratorom prościej było adresować swoje wypowiedzi do osób, które nie miały sformułowanego *a priori* obrazu wojny:

*Nawet po 60 latach nie możemy uwolnić naszej świadomości od mitów, przecież ta wojna to nasza jedyna świętość. Jeśli się ona zawali, co nam zostanie? Zostanie prawda*²⁰.

*Oto, co mi przyszło do głowy. Wcześniej (60, 40, 20 lat temu) można było wszystkiego dokładnie się dowiedzieć, zapytać. Było kogo pytać. Ale system przemilczeń nie pozwalał na opowiadanie prawdy. Wszystko w opowieściach otaczała aureola patriotyzmu i heroizmu. Wszystko na ołtarz Zwycięstwa!*²¹

*Kiedy analizowałem dokumenty, zobaczyłem, jak rozpada się mit o wielkiej wojnie ojczyźnianej. Na przykład o tym, jak wszyscy ludzie radzieccy, również więźniowie Gulagu, rwali się na front, aby „dobić i zniszczyć wroga” [...]*²².

¹⁷ А. Гагиев, М. Ротермель, А. Ряшко, *Москва слезам не верит. Воспоминания москвичей о городе в годы войны*, [w:] *Цена победы...*

¹⁸ И. Прусс, *Советская история...*

¹⁹ И. Щербакова, *Над картой памяти...* Warto podkreślić, że narracja autobiograficzna zawsze jest tworzona na potrzeby określonego odbiorcy. Narrator dostosowuje swoją opowieść do kompetencji słuchacza. Zob.: M. Granosik, *Badania biograficzne i obserwacja uczestnicząca – w stronę zintegrowanego podejścia badawczego*, [w:] *Narracje – (Auto)biografia – Etyka*, red. nauk. L. Koczanowicz, R. Nahirny, R. Włodarczyk, Wrocław 2005, s. 354.

²⁰ А. Гагиев, М. Ротермель, А. Ряшко, *Москва слезам не верит...*

²¹ А. Меньшенин, „Можно ли людям сказать, что все это не напрасно?” (партизаны Заполярья), [w:] *Цена победы...*

²² Н. Меситов, *История, рассказанная фондом Р-1368 (проверочно-фильтрационный лагерь НКВД)*, [w:] *Цена победы...*

Dążenie do poszukiwania prawdy i jednocześnie świadomość podporządkowania obrazu wojny określone, zdefiniowane, ogólnie schematowi zapamiętywania prowadzi do krytycznej oceny dostępnych źródeł. Uczniowie z rezerwą odnoszą się do informacji podawanych w opracowaniach, weryfikują je z perspektywy wysłuchanych relacji. Próbuja poznać intencje autorów, dociec ich motywacji. Nie ufają słowu pisanemu, wartością są dla nich narracje jednostkowe:

W dokumencie mowa o tym, że „w zbiorowej mogile spoczywa 45 oficerów, żołnierzy, sierżantów i starszych sierżantów – 400. Autor (rzeźbiarz) Walentin Iwanowicz Pierfiłow. Data powstania 1968 rok”. Skłonni jesteśmy jednak wierzyć ludziom, którzy potwierdzają to, co mówi Nikołaj Platonowicz Moisiejenko – nikt nie liczył pogrzebanych w tej mogile. Mamy dowody, że chowano tam zmarłych z sąsiednich ulic i w czasie silnych bombardowań i później, kiedy wycieńczonym głodem trudno było dojść do cmentarza i kopać groby. Niektórzy mówili, że w 1943 roku wrzucali tam też Niemców, którzy zmarli w czasie walk na podwórkach. Nikt nie liczył ani marynarzy, ani żołnierzy, których tam pochowano²³.

A dziś... Nadszedł czas, aby przerwać milczenie. Pomyśleć o przyczynach, ofiarach, rozkazach, skutkach. Nadszedł czas, aby zapytać o cenę Zwycięstwa. A dowiedzieć się nie ma już od kogo... Zostały tylko dokumenty. A w nich nie ma całej prawdy... To przecież wytwór stalinowskiego systemu. Zresztą niektóre z nich są nadal niedostępne²⁴.

Bezkompromisowe odkrywanie prawdy o wojnie jest dla uczniów bolesne. Z trudem poznawana przez nich wojenna rzeczywistość nie przystaje bowiem do obowiązujących współcześnie norm zachowań i akceptowanego systemu wartości. Narusza poczucie bezpieczeństwa, redefiniuje oswojoną przestrzeń, zmusza do ponownego odnalezienia się w miejscach napiętnowanych wojenną traumą, nie pozwala na obojętność wobec nieznanych wcześniej wyzwań:

Po raz pierwszy usłyszeliśmy o bezimiennych mogiłach pod nogami, zaczęliśmy o nie dopytywać. Dowiedzieliśmy się strasznych rzeczy. Cała nasza wieś, taka czysta, ładna, bliska, zbudowana jest na grobach. Na mogiłach bez krzyży, bez gwiazd i płyt. Na grobach, o których wszyscy zapomnieli, na grobach nie tylko żołnierzy radzieckich, ale też ludności cywilnej, i Niemców, i Rumunów [...] Jakoś niezręcznie nam chodzić po ulicach, kiedy wiemy, że obok jest grób. Pomyśleliśmy też, że gdzieś zostali krewni, którzy nigdy nie dowiedzą się, gdzie spoczywa bliski im człowiek. Oto prawdziwy grób nieznanego żołnierza [...]²⁵.

Aby ośwoić bolesną prawdę o wojnie, zrozumieć nieprzystawalność decyzji podejmowanych przez narratorów do współczesnych realiów, uczniowie starają się poznać motywy, jakimi kierowali się ich respondenci. Starają się zrozumieć ich postępowanie, a jednocześnie określić swój stosunek do nich, odnaleźć się wraz z nimi w powojennej rzeczywistości:

Wiele osób, kiedy opowiada, dziwi się: jak udało nam się przeżyć! Kiedy ich słucha-

²³ М. Столбовский, В. Хруцкий, „Мы находимся в зале ожидания смерти”...

²⁴ А. Меньшенин, „Можно ли людям сказать”...

²⁵ М. Столбовский, В. Хруцкий, „Мы находимся в зале ожидания смерти”...

liśmy, też byliśmy zdziwieni. Rodził się szczególnie szacunek dla tych, którzy przeżyli to wszystko i pozostali ludźmi, znaleźli siłę, by dalej żyć, wychowywać dzieci, budować na tej ziemi nowe domy, pracować i po prostu nie oszaleć²⁶.

Empatii w ocenie postępowania respondentów przeciwstawia się bezkompromisowa ocena decyzji władz. Uczniowie uważają, że podejmowane działania szkodziły społeczeństwu, wyniszczały je: [...] u nas w czasie wojny nikt nie liczył się ani z ludzkimi stratami, ani z kosztami pracy, a pracowali przecież przede wszystkim kobiety, dzieci i starcy, którzy nie zawsze jedli do syta²⁷.

Uczniowie odkrywają niejednoznaczność wojennej codzienności. Powoli rezygnują z towarzyszącego im początkowo dążenia do prostej oceny rzeczywistości, postrzegają jej wielowymiarowość, akcentują brak wyraźnej granicy między dobrem i złem:

Kiedy czytam dziennik mojej prababci, dziwią mnie zdania, kiedy po opisie koszmarnu bombardowań, strachu, śmierci, mowa jest o tym, jak piękna jest Wołga, jak piękna jest pogoda. Jak pragnie się ciszy, jak dobrze byłoby się znaleźć w spokojnym, cudnym lesie. To krzyk o tym, jak piękne jest życie i jak młoda jeszcze kobieta chce żyć²⁸.

Poszukiwanie prawdy przekazu indywidualnego jako wartości najwyższej, nieufność wobec źródeł pisanych, świadomość podporządkowania pamięci wojny oficjalnemu, powszechnie akceptowanemu mitowi skłania uczniów do akcentowania tematów pomijanych, zepchniętych do otchłani niepamięci. Szczególnie interesują ich wątki naruszające zsakralizowany mit:

Dla mnie historia PFL [obóz kontrolno-filtracyjny – D.P.-W.] nr 0308, który istniał od 1944 do 1946 roku w Kraju Tulskim, to mroczna i odstręczająca strona wojny. Myślę, że wiele osób w naszym społeczeństwie w przededniu 60. rocznicy Zwycięstwa w wielkiej wojnie ojczyźnianej nie chciałoby pamiętać o tym, że na głębokich tyłach armii radzieckiej był Gulag i były obozy filtracyjne, była niewolnicza siła robocza pod nazwą „kontyngent specjalny”, która budowała kopalnie, kombinaty, zakłady i fabryki. Wylania się bardzo niewygodny obraz wojny, naruszający dobrze znaną relację: źli faszysty, dobrzy nasi. Okazuje się, że i nasi byli różni²⁹.

Odkrywanie prawdy nieskazanej oficjalnym mitem uczniowie postrzegają jako swój zasadniczy cel, a upamiętnienie ofiar jako obowiązek:

Ona nie dokonała żadnego heroicznego czynu. I chociaż pamięć o niej żyje tylko w sercach krewnych, oddanie jej czci, jak i oddanie czci innym zwykłym ludziom, którzy przedwcześnie odeszli w czasie wojny, jest naszym obowiązkiem³⁰.

Tym zmarłym z ran żołnierzom już niczego nie trzeba, oprócz pamięci [...] ³¹.

²⁶ Tamże.

²⁷ А. Дрингин, *И Мордовия могла стать прифронтовой (цена победы в тылу)*, [w:] *Цена победы...*

²⁸ Я. Захарьев, „Радио «Информбюро» сообщило, что идут ожесточенные бои на улицах Сталинграда”, [w:] *Цена победы...*

²⁹ Н. Меситов, *История, рассказанная фондом Р-1368...*

³⁰ Я. Захарьев, „Радио «Информбюро» сообщило...

³¹ И. Зыков, „Когда бой уже кончился...” *О владимирских госпиталях, о смерти и бессмертии, о незабытых и забытых навсегда*, [w:] *Цена победы...*

Fundamentalne znaczenie ma dla autorów prac odnalezienie grobów. Miejsce pochówku urasta do symbolu pamięci. Grób jest dla uczniów dowodem czci oddawanej poległym. Oznaczoną z imienia i nazwiska mogiłę postrzegają jako wyznacznik pamięci. Lekceważący stosunek do miejsc pochówku budzi ich głęboki sprzeciw. Dlatego też krytycznie oceniają hasła polityki historycznej. Dostrzegają dysonans między ponurą praktyką codzienności i odświętnie głoszonymi sloganami. Zwracają uwagę na instrumentalne wykorzystanie przez mit pamięci poległych, eksploatowanie jej dla kształtowania heroicznego, oficjalnego obrazu wojny:

Rozumiemy stosunek do zmarłych w 1943 roku, gdy skupiano się na tym, aby ich jakkolwiek pogrzebać i uczynić ziemię w dosłownym znaczeniu słowa zdatną do zamieszkania przez żywych. Ale dziś wśród przepychu uroczystości i fajerwerków znów zapominamy o zmarłych, którzy oddali za nas życie [...]. Tymczasem z wysokich trybun słyszymy: dopóki nie pochowany został ostatni żołnierz, wojna trwa. Czy można uznać, że żołnierz został pochowany, jeśli w ogóle nie wiadomo, ilu ich spoczywa w mogile? Czy w pośpiechu zasypane okopy pełne ciał to też miejsca pochówku? Czy trupami zapętnione studnie? Zapomniane mogiły w ogródkach i pod zbudowanymi po wojnie domami?³²

Trumien i uroczystych ceremonii wówczas nie było. To zrozumiałe, z pewnością, w ciężkich wojennych warunkach. Chociaż trudno się z tym pogodzić. Żywi w naszym kraju byli trybikami, na martwych w ogóle nie zwracano uwagi³³.

Dla uczniów najważniejsze wydaje się poszukiwanie prawdy przekazu indywidualnego i dążenie do imiennego upamiętnienia ofiar, przede wszystkim odnalezienia ich grobów. Własna mogiła staje się symbolem pamięci o tych, którzy odeszli. Nabiera szczególnego znaczenia dzięki personifikacji, jednostkowemu wskazaniu. Przywracanie pamięci o wydarzeniach spychanych przez oficjalny kult wojny do obszarów społecznego zapomnienia młodzież postrzega jako swój obowiązek. Realizuje go przede wszystkim poprzez poznawanie historii najbliższych – krewnych i sąsiadów, ich relacje są dla uczniów podstawą budowania historii wojny, jej deideologizacji i dekonstrukcji obowiązującej powszechnie wersji oficjalnej. Uczniowie mimo traumy, której doświadcniają, podejmują próbę urealnienia wizji wojny obecnej w oficjalnym dyskursie z perspektywy narracji indywidualnych. Kluczową wartością definiującą postrzeganie przez młodzież historii jest człowiek jako dobro najwyższe; ludzkie życie nie może być – zdaniem uczniów – porównywane z wartościami jakiegokolwiek ideologii. Dlatego też wszelkie pretensje formułowane przez młodzież wobec władzy sprowadzają się do zasadniczego oskarżenia: obojętności wobec losu jednostki³⁴. Uczniowie podejmują heroiczną próbę napisania od nowa historii wojny, a może tylko jej kolejnej wersji.

³² М. Столбовский, В. Хруцкий, „Мы находимся в зале ожидания смерти”...

³³ И. Зыков, „Когда бой уже кончился...”

³⁴ Por.: И. Прусс, *Советская история...*

BIBLIOGRAFIA

- Granosik M., *Badania biograficzne i obserwacja uczestnicząca – w stronę zintegrowanego podejścia badawczego*, [w:] *Narracje – (Auto)biografia – Etyka*, red. nauk. L. Koczanowicz, R. Nahirny, R. Włodarczyk, Wrocław 2005.
- Maruszewski T., *Память autobiograficzna*, Gdańsk 2005, *Postępy Psychologii*.
- Merridale C., *Wojna Iwana. Armia Czerwona 1939-1945*, przeł. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Poznań 2007.
- Stemplewska-Żakowicz K., *Koncepcje narracyjnej tożsamości. Od historii życia do dialogowego „ja”*, [w:] *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. J. Trzebiński, Gdańsk 2002, *Postępy Psychologii*.
- Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, Warszawa 2006, *Współczesne Społeczeństwo Polskie wobec Przeszłości*, t. 3.
- Веселова А., *Советская история глазами старшеклассников*, „Отечественные записки” 2004, nr 5, [online] <http://www.strana-oz.ru/2004/5/sovetskaya-istoriya-glazami-starsheklassnikov>.
- Галиев А., Ротермель М., Ряшко А., *Москва слезам не верит. Воспоминания москвичей о городе в годы войны*, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/05/pobeda-5>.
- Гудков Л., „Память” о войне и массовая идентичность россиян, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gu5-pr.html>.
- Гудков Л., *Человек в неморальном пространстве. К социологии морали в посттоталитарном обществе*, „Вестник общественного мнения” 2013, nr 3/4, [online] <http://www.levada.ru/books/statya-lva-gudkova-chelovek-v-nemoralnom-prostranstve-k-sotsiologii-morali-v-posttotalitarnom->.
- Дискуссия. *Память о войне в современных российских СМИ*, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/di40-pr.html>.
- Дригин А., *И Мордовия могла стать прифронтовой (цена победы в тылу)*, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/11/pobeda-6>.
- Дубин Б., *Бремя победы. Борис Дубин о политическом употреблении символов*, „Критическая масса” 2005, nr 2, [online] <http://magazines.russ.ru/km/2005/2/du6.html>.
- Дубин Б., *Война. свидетельство и ответственность*, [online] <http://polit.ru/article/2005/12/09/dubin>.
- Дубин Б., *Неразменный образ. Что отражают представления о войне в массовом сознании россиян*, „Политический журнал” 2005, nr 16, [online] <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=67&tek=3361&issue=100>.
- Захарьев Я., „Радио «Информбюро» сообщило, что идут ожесточенные бои на улицах Сталинграда”, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ*

- старшекласников „Человек в истории. Россия – XX век”, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/22/pobeda-2>.
- Зыков И., „Когда бой уже кончился...” *О владимирских госпиталях, о смерти и бессмертии, о незабываемых и забытых навсегда*, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/23/pobeda-4>.
- Меньшенин А., „Можно ли людям сказать, что все это не напрасно?” (партизаны Заполярья), [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/11/pobeda-7>.
- Меситов Н., *История, рассказанная фондом Р-1368 (проверочно-фильтрационный лагерь НКВД)*, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/17/pobeda-12>.
- Охотин Н., *Мифы не переписывают...*, [online] www.urokiistorii.ru/pamyat-o-voine/2010/19/tsena-pobedy-ohotin.
- Прусс И., *Советская история в исполнении современного подростка и его бабушки*, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/pr14.html>.
- Столбовский М., Хруцкий В., „Мы находимся в зале ожидания смерти”. Матвеев Курган в 1941-1943 годах, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/22/pobeda-1>.
- Щербакова И., *Места и области памяти*, [w:] *Цена победы. Российские школьники о войне. Сборник работ победителей V и VI Всероссийских конкурсов исторических исследовательских работ старшеклассников „Человек в истории. Россия – XX век”*, Москва 2005, [online] <http://www.urokiistorii.ru/2010/22/1>.
- Щербакова И., *Над картой памяти*, „Неприкосновенный запас” 2005, nr 2/3, [online] <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/sh13.html>.

Dr Dorota PAZIO-WLAZŁOWSKA – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Slawistyki PAN. Obszar zainteresowań badawczych: lingwistyka kognitywna. Autorka m.in.: „*Память дама забывчивая*”. *Wielka Wojna Ojczyźniana: od mitologizacji do niepamięci* („Porównania” 2012, nr 11); *Пamięć domu we wspomnieniach żołnierzy Wielkiej Wojny Ojczyźnianej*, [w:] *Fenomen Rosji. Pamięć przeszłości i perspektywy rozwoju*, cz. 1: *Пamięć o przeszłości w idei i kulturze Rosji*, red. M. Kowalska, M. Kuryłowicz, Kraków 2014, *Rosja*, t. 14; „*Dlaczego łżemy nawet w obliczu zagłady?*” – *Wielka Wojna Ojczyźniana w narracjach indywidualnych*, [w:] *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 3: *Narracja i pamięć*, red. E. Golachowska, A. Zielińska, Warszawa 2014.